

॥ ओ३म् ॥

સંબંધનું પ્રકાશન : ૪૧મું પુણ્ય

આ.કં.૨-વ્યાખ્યા

[ઑંકાર સ્તોત્ર સહિત]

: લેખક :

પં. અયોધ્યાપ્રસાદજી, બી. એ.

વેદિક રિસર્ચ સ્કોલર

• અનુવાદક •

શ્રી હેમેન્દ્ર દેસાઈ, B. Ag.

: સંપાદક :

શ્રીકાન્ત ભગતજી

શ્રી આર્ય સેવા સંઘ

૮/૫૦૧, ચાંદીવાડ, સુરત-૨.

અમારાં પ્રાપ્ય પ્રકાશનો

૨ વૈદિક કર્મકાંડ ચંદ્રિકા	
(બાર આવૃત્તિ : ૧૪૪ પાનાં, ૨૩૦૦૦ પ્રત)	૭૫ પૈસા
૬ આર્યસમાજ (ચોથી આવૃત્તિ : ૮૭૦૦ પ્રત)	૧૫ પૈસા
૧૧ મહર્ષિ વીરજનનંદજી (બે આવૃત્તિ : ૪૦૦૦)	૧૨ પૈસા
૧૫ દયાનંદદર્શન (સચિત્ર બે આવૃત્તિ : ૪૦૦૦)	૩૫ પૈસા
૧૮ દાંપત્ય જીવનનો ધર્મ્ય માર્ગ	
(સચિત્ર અગત્ય આવૃત્તિ : ૩૧૪૦૦ પ્રત)	૧૦ પૈસા
૧૯ પૂજા કોની કરીએ ? (ચાર આવૃત્તિ : ૮૫૦૦)	૧૦ પૈસા
૨૧ સંધ્યાયજ્ઞ (ચાર આવૃત્તિ : ૧૪૭૦૦ પ્રત)	૬ પૈસા
૨૫ વૈદિક લગ્નવિધિ (ઇ. ૧૯૬૨ : ૧૦૦૦)	૫૦ પૈસા
૨૬ રામાયણનો પવિત્ર સંદેશ (ત્રણ આવૃત્તિ : ૬૬૦૦)	૧૦ પૈસા
૨૭ પ્રાર્થના વિનય (ઇ. ૧૯૬૩ : ૮૪ પાનાં ૨૦૦૦)	૩૫ પૈસા
૨૯ માતૃભૂમિવન્દના (ઇ. ૧૯૬૩ : ૧૧૦૦)	૨૫ પૈસા
૩૦ મનની અપાર શક્તિ (ઇ. ૧૯૬૩ : ૨૦૦૦)	૩૦ પૈસા
૩૧ દિવ્ય દયાનંદ (સચિત્ર ઇ. ૧૯૬૩ : ૨૦૦૦)	૪૦ પૈસા
૩૩ સુખી કેમ થવાય ? (ઇ. ૧૯૬૪ : ૨૦૦૦)	૨૦ પૈસા
૩૪ યમનિયમ (ઇ. ૧૯૬૪ : ૨૦૦૦)	૩૦ પૈસા
૩૫ શંકર અને દયાનંદ (ઇ. ૧૯૬૪ : ૨૦૦૦)	૩૦ પૈસા
૩૬ ઉપવીત-રહસ્ય (બે આવૃત્તિ : સચિત્ર : ૪૦૦૦)	૧૦ પૈસા
૩૭ હિંદુ ધર્મની વિશેષતાઓ (૧૯૬૫ : ૨૦૦૦)	૩૦ પૈસા
૩૯ બ્રહ્મયજ્ઞ અને બૃહદ્ યજ્ઞ (૧૯૬૬ : ૧૦૦૦)	૩૦ પૈસા
૪૦ ઋષિકથા (સચિત્ર ૧૯૬૭ : ૨૦૦૦)	૧ રૂપિયા
૪૧ ઓંકાર વ્યાખ્યા (૧૯૬૭ : ૨૦૨૩ : ૨૦૦૦)	૧૫ પૈસા
કુલ પ્રકાશન : ૪૫, કુલ આવૃત્તિ : ૮૦, કુલ પ્રત : ૧૯૩૯૦૦	
પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રીકાન્ત ભગતજી, ૮/૫૦૧, ચાંદલાવાડ સુરત-૨	

વૈદિક ધર્મ, સાહિત્ય અને સંસ્કારના વૈચારિક આંદોલનનું
માસિક મુખપત્ર : સંધ્યદર્શન તંત્રી : શ્રીકાન્ત ભગતજી
વાર્ષિક લલાજમ : પ્રચાર માટે માત્ર રૂપિયા અઢી : વિદેશ શિ. ૭

॥ ओ३म् ॥

श्री आर्य सेवा संघनुं ५५ पुष्प

ઓંકાર વ્યાખ્યા

જગતમાં પરમાત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારનાર જેટલા ધાર્મિક સંપ્રદાયો છે, એ બધામાં પોતપોતાના આરાધ્ય દેવતાના અનૈક નામો એમની ભાષામાં વિદ્યમાન છે. એ બધાં નામોમાંથી લગભગ દરેક નામ એમના ઉપાસ્ય દેવતાના જુદા જુદા ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવના સ્તોત્ર છે અર્થાત્ કેટલાંક નામોમાં પરમાત્માના વિશિષ્ટ ગુણનું જ્ઞાન થાય છે, કેટલાંક નામોમાં કર્મનો ઓષ થાય છે, તો કેટલાંક નામોમાંથી ઉપાસ્ય દેવતાના સ્વભાવનો પરિચય મળે છે. આપણી સંસ્કૃત ભાષામાં દેવતાઓનાં એટલાં બધાં નામો છે, કે એની ગણના પણ સંભવ નથી. સંસ્કૃતના લગભગ બધા શબ્દોમાંથી પ્રભુના કોઈ ને કોઈ ખાસ ગુણનો પરિચય મળે છે. આથી આ શબ્દોમાંથી આપોઆપ પરમાત્માનું જ્ઞાન થાય છે. જેમકે ‘આદિત્ય’ શબ્દને જ બધાએ. ‘દો અવલગ્નજને’ ધાતુમાંથી ‘અદિતિ’ અને ‘તદ્વિત’ના પ્રયોગથી ‘આદિત્ય’ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. જેનો કદી પણ વિનાશ ન થાય એવા ઈશ્વરની આ આદિત્ય સંજ્ઞા છે. પરંતુ ભૌતિક અર્થમાં સૂર્યને પણ આદિત્ય કહેવામાં આવે છે. એ જ પ્રમાણે ‘અગ્નિ’ ધાતુ ‘ગતિ’ અને ‘પૂજા’ ના અર્થમાં વપરાય છે. ‘અગ્’ ‘અગ્નિ’ અને ‘ગ્’ એ બધી ધાતુઓ પણ ગતિના અર્થમાં વપરાય છે. છતાં એ જ ધાતુઓમાંથી ‘અગ્નિ’ શબ્દ પણ સિદ્ધ થાય છે. સામાન્ય રીતે એનો અર્થ ‘આગ’ છે પરંતુ ઈશ્વરપક્ષમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ, સર્વજ્ઞ, પ્રાપ્ત કરવા અને પૂર્ણ કરવા યોગ્ય હોવાથી પરમેશ્વરનું નામ પણ ‘અગ્નિ’ છે. સ્પર્શથી પવનનું જ્ઞાન થાય છે. ‘વા ગતિગન્ધનયો :’ એ ધાતુમાંથી વાયુ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે, તેમજ જે ચરાચર જગતને ધારણ કરે છે, જીવનનો ઉદ્ગાતા છે અને બળવાનોથી પણ બળવાન

છે એ ઈશ્વરનું નામ પણ વાયુ અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે. સૂર્ય આત્મા જગતસ્તથુષ :’ યજુર્વેદના આ મંત્રભાષ્ય અનુસાર સૂર્ય જડ અને ચેતન પદાર્થોના પ્રકાશક છે, આ પ્રમાણે દુનિયા સૂર્યને ભૌતિક જગતનો ‘અર્જુનો ગોળો’ સમજે છે, પરંતુ સમસ્ત સ્થાવર જંગમ પદાર્થોના પ્રકાશસ્વરૂપ હોવાથી પરમાત્મા પણ ‘સૂર્ય’ શબ્દના ઘોતક છે. એ જ પ્રમાણે ‘પૃથ વિસ્તારે’ ધાતુમાંથી ‘પૃથ્વી’ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. સાંસારિક અર્થમાં એનો અર્થ ‘જમીન’ છે, પરંતુ વિસ્તૃત જગતનું વિસ્તરણ કરનાર પરમાત્માના નામ પણ ‘પૃથ્વી’ છે. એ જ પ્રમાણે તરસ લાગે કે તરત જ ‘જલ’ શબ્દનું ઉચ્ચરણ થાય છે એના વગર દુનિયાને ચાલતું નથી. આ ‘જલ’ શબ્દ ‘જલઘાતને’ ધાતુમાંથી વ્યાકરણ દ્વારા સિદ્ધ થાય છે. જેનો ઈશ્વરપરક અર્થ દુષ્ટોનું દમન અને અવ્યક્ત પરમાણુ-ઓનું અન્યોન્ય સંયોગવિયોગ કરવાનો છે. આ અર્થમાં પરમાત્મા ‘જલ’ કહેવાય છે.

‘કુવિ આચ્છાદને’ આ શબ્દથી ‘કુભેર’ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. ભૌતિક અર્થમાં કુભેર એટલે ધનનો સ્વામી. પરંતુ જે ‘પોતાનો વિસ્તાર કરી સૌનો શિરછત્ર બને’ એ પરમાત્માનું નામ પણ કુભેર છે. આ જ પ્રમાણે રાહુ, શનિ, શુક્ર, મંગળ, બુધ, ચન્દ્ર, કેતુ, યજ્ઞ-આ બધા શબ્દો ભૌતિક અર્થમાં પ્રયુક્ત થતા હોવા છતાં ઈશ્વરના પણ ઘોતક છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માનાં બીજાં અસંખ્ય નામોનો ઉલ્લેખ કરી શકાય છે, જે દરેક નામ પરમેશ્વરના વિશિષ્ટ ગુણ કે કર્મનો પરિચય આપે છે. પરંતુ એ ઉપાસ્ય દેવતાનું એક એવું પણ મુખ્ય નામ હોવું જોઈએ, જે નામની અંદર બીજાં અસંખ્ય નામોનો સમાવેશ થઈ જાય, અને એ એક જ નામમાંથી એમના સમસ્ત ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવનો પરિચય મળી શકે. આ પરમ પવિત્ર નામ પ્રણવ અર્થાત્ ‘ઓમ્’ ઓંકાર છે. જેને વિષે મહર્ષિ પતંજલિએ યોગદર્શનમાં કહ્યું છે :

‘તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ ॥ યોગ ૦ ૧-૨૮ ॥

પ્રભુવ અર્થાત્ ઓ૩મ્ જનનિયંતા, સર્વવ્યાપક, સર્વેશ્વર, સર્વાધાર, સંવિદ્યદાનંદ પરમ પિતા પ્રભુનું પોતાનું નામ છે. આ 'ઓ૩મ'ની સાથે એનો નિત્ય સંબંધ છે. આ જ પ્રમાણે યજુર્વેદના ૪૦ મા અધ્યાયમાં 'ઓ૩મ' શબ્દનો અનેક વાર પ્રયોગ થયો છે.

જેમકે : ઓ૩મ ક્તો સ્મર કિલ્બે સ્મર કૃત્ સ્મર ॥

અર્થાત્ હે કર્મ કરવાવાળા જીવ, મૃત્યુને આધીન હોવા છતાં તું અંતિમ ક્ષણ સુધી 'ઓ૩મ' નામરૂપી ઈશ્વરનું સ્મરણ કર. તારા સામર્થ્યને માટે 'ઓ૩મ' રૂપી પરમ પિતા પરમાત્મા તથા તારા સામર્થ્યનું સ્મરણ કર, અને 'ઓંકાર'ની સાથે મનનો સંબંધ જોડી પોતાના કરેલાં કર્મોને યાદ કર.

હવે યજુર્વેદના છેલ્લા ૧૭મા મંત્રને જોઈએ.

હિરણ્મયેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિહિતં મુશ્વમ્ । યોઽસાવાદિત્યે
પુરુષઃ સોઽસાવહમ ॥ ઓ૩મ્ સ્વં બ્રહ્મ ॥

દુનિયાના સઘળા માનવોને પ્રભુ ઉપદેશ આપે છે : હે માનવો ! આ ઈશ્વોકની અંદર તથા સૂર્યાદિ લોકમાં હું અવસ્થિત છું. વિશાળ વ્યોમની વ્યાપકતા સમાન મારું અસ્તિત્વ છે. મારાથી વધુ કોઈ વ્યાપક તેમજ મોટું નથી. સુલક્ષણા પુત્રની જેમ મારું પ્યારું નામ ઓ૩મ્ છે. આથી સત્ય વ્યવહાર અને પ્રેમથી મારું નામ ઓ૩મ્ રૂપમાં સ્મરણ કરી મારા શરણે આવે છે એના આવધાદિ દોષો હું અંતઃકર્મી રૂપે નષ્ટ કરી વિજ્ઞાન દ્વારા સુખ પ્રાપ્ત કરાવી મોક્ષ આપું છું. યજુર્વેદમાં એક બીજા સ્થાને પણ 'ઓ૩મ્' તુલણન છે :

ઓ૩મ્ મનોજૂતિર્જષતામાજ્યસ્ય વૃહસ્પતિર્યજ્ઞમિમન્તનો ત્વરિષ્ટમ્
યજ્ઞંસમિમન્દધાતુ વિશ્વેદેવાસૈહ માદયન્તામોમ્પ્રતિષ્ઠ ॥

યજુ ૨-૧૩ ॥

આ મંત્રમાં પણ ઈશ્વર આદેશ આપે છે; હે મનુષ્યો ! ગતિવાળું તારું

અન્યથા મન યજ્ઞાતુષ્ઠાનમાં લગાવીને સુષ્ટી થા તથા દુનિયાનાં સર્વ પ્રાણીઓને સુખી બનાવ. ‘ઓ૩મ’ મારું ઉત્તમ નામ છે. પિતાપુત્રના પ્રિય સંબંધની માફક મારો ‘ઓ૩મ’ નો અનુપમ સંબંધ છે. ‘ઓ૩મ પ્રતિષ્ઠ’ હે ઓંકાર પ્રમો ! આપ મારા હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત થાવ.

એ શિવાય ઋગ્વેદમાં ઓ૩મ શબ્દ કેવી રીતે વપરાયો છે, તે પણ જાણવા જેવું છે.

ઓમાસશ્ચર્ષણીદ્યુતો વિશ્વેદેવાસ આ ગત ।

દાશ્વાસો દાશુષઃ સુતમ્ ॥ ઋઽ ૧-૩-૭ ॥

આ મંત્રમાં ‘ઓમાસઃ’ એ એક પૂર્ણ પદ છે, પરંતુ સંધિબિચ્છેદ થવાથી ‘ઓમ્+આસઃ’ એવું રૂપ થઈ જાય છે. પરબ્રહ્મ હૈ પરમેશ્વરનું નામ છે તથા આસ નો અર્થ નજીક બેસનાર એટલે કે બ્રહ્મની પાસે બેસનાર બ્રહ્મજ્ઞાની. આ મંત્રનો પૂર્ણ અર્થ આ પ્રમાણે છે. હે સમસ્ત વિદ્વત્જનો ! સોમાદિ પદાર્થ અને વિજ્ઞાનના પ્રદાશક તથા સત્કારથી ભરપૂર એવા મારા ધરમાં પધારો. કોણ છે આ લોકો ? (ઓમાસઃ) બ્રહ્મની નજીક બેસવાવાળા, બ્રહ્મતત્ત્વ જાણનારા, પ્રજ્ઞઓનું ધારણ તથા પોષણ કરવાવાળા તથા વિવિધ વિજ્ઞાનના દાતા છે.

આ પરથી વિદિત થાય છે, કે ‘ઓ૩મ્’નું શરણું લેનાર મનુષ્ય, પ્રભુની દુનિયાનાં સર્વળાં પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે સમદષ્ટિ કેળવી સર્વને સુખી બનાવી શકે છે અને એવા મનુષ્ય જ ‘તત્ત્વદર્શી’ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરે છે. એનાથી ઊંચડું જે લોકો વિષમ દષ્ટિ રાખી પ્રાણીઓને કષ્ટ આપે છે અને હિંસામાં રત રહે છે તેઓ કદાપિ ઓમાસઃ અર્થાત્ પ્રભુની નજીક પહોંચી શકતા નથી અને તત્ત્વદર્શી કે જ્ઞાની બની મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

‘ઓ૩મ્’ના મહત્ત્વ વિષે એતરેય બ્રાહ્મણના ગ્રન્થમાં પણ ૨૫૫૪ લખ્યું છે :

તાન્ વેદાનમ્યતપત્તેભ્યોઽતપ્તેમિભ્યસ્ત્રીણીશુક્રાણ્યજાયન્ત
 મૂરિત્યેવ ઋગ્વેદાદજાયત : મુઘરિતિયજુર્વેદાત્સ્વરિતિ સામવેદાત્ ।
 તાનિશુક્રાણ્યમ્યતપત્તેભ્યોઽમિતપ્તેભ્યસ્ત્રયોવર્ણમજાયન્તાકાર
 ઉકારોમકાર ઇતિ તાનેકવા સમભરત્તદોઽમિતિ । ઉત્ત ૦ ૬૫૩૨ ॥

અર્થ : વેદોને તપાવવામાં આવ્યા. આ તપાવેલા વેદોમાંથી ત્રણ
 શુદ્ધ ઉત્પન્ન થયા. ઋગ્વેદમાંથી મૂઃ યજુર્વેદમાંથી મુઃ અને સામવેદ-
 માંથી સ્વઃ આ પછી આ ત્રણે શુદ્ધોને તપાવવામાં આવ્યા. એમાંથી
 ત્રણ વર્ણો અકાર, ઉકાર અને મકાર ઉત્પન્ન થયા. એ ત્રણેને એકઠા
 કર્યા ત્યારે ‘ઓઃમ્’ શબ્દ બન્યો. તાત્પર્ય એ છે, ‘ઓઃમ્’ શબ્દ જ
 વેદોનો આધાર અને અર્ક છે તથા ‘ઓઃમ્’ જ વેદનો પરમ મુખ્ય
 વિષય છે.

તૈતરિય ઉપનિષદ્ કહે છે :

ઓમિતિ બ્રહ્મ । ઓમિતિદ ઁ સર્વમ્ । ઓમિત્યેતદનુ કૃતિ-
 હસ્મ વા અપ્યોશ્રાવ્યેત્યાશ્રાવયન્તિ । ઓમિતિ સામાનિ ગાયન્તિ
 ઓ ઁ શોમિતિ શાસ્ત્રાણિ શ ઁ સન્તિ । ઓમિત્યધ્વયુઃ પ્રતિગર પ્રતિ
 ગૂળતિઃ ઓમિતિ બ્રહ્મા પ્રસ્તૌતિ, ઓમિતિ અગ્નિહોત્રમનુજાનાતિઃ
 ઓમિતિ બ્રહ્મણઃ પ્રવક્ષ્યન્નાહ, બ્રહ્મોપાન્નવાનીતિ બ્રહ્મૈવોપાન્નેતિ ॥

ઓઃમ્ બ્રહ્મ છે. સધળું ‘ઓઃમ્’ છે. એટલેકે આખી દુનિયાનો
 નિયોડ ‘ઓઃમ્’ નામધારી પરમાત્મા જ છે. યજ્ઞમાં ‘ઓઃમ્’ શબ્દ
 અનુકરણવાચક છે. યજ્ઞમાં એને જ સાંભળવામાં આવે છે, એ પ્રસિદ્ધ
 છે. સામવેદના ‘ઓઃમ્’નું ગાન કરે છે. ઋગ્વેદીઓ વિવિધ શાસ્ત્રવિધા-
 નથી ‘ઓઃમ્’નું જ સ્તુતિગાન કરે છે. યજુર્વેદી અધ્વર્યુ પણ ‘ઓઃમ્’નું
 ઉચ્ચારણ કરે છે. બ્રહ્મા ‘ઓઃમ્’ દ્વારા જ આરા કરે છે. અગ્નિહોત્રની
 આરા પણ ‘ઓઃમ્’થી જ આપે છે. બ્રહ્મવિત્ પુરુષ ‘ઓઃમ્’ શબ્દ દ્વારા
 પ્રાર્થના કરતાં કહે છે, ‘હું’ ‘ઓઃમ્’ દ્વારા બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરું ! એ
 લોકો અવશ્ય બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે.

કઠોપનિષદમાં કહ્યું છે :

**સર્વેવેદાણામદમામનન્તિ તપાંસિ સર્વાણિ ચ યદ્વદન્તિ ।
યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ તન્ને પદં સંગ્રહેણ, બ્રવીમ્યે-
મિત્યેત્ ॥ કઠોપનિષદ્ ॥ ૨-૧૫ ॥**

અર્થાત્ સર્વ વેદ જેના પદનું કથન કરે છે, અર્ધા તપ જેનું કથન કરે છે, જેની ધૃષ્ટિ કરી બ્રહ્મચર્યનું આચરણ કરે છે એ પદ તારે માટે હું સંક્ષિપ્તમાં કહું છું તે ‘ઓ૩મ્’ છે.

**પતદ્ધ્યેવાક્ષરં બ્રહ્મ પતદેવાક્ષરં પરમ પતદ્ધ્યેવાક્ષરં
જ્ઞાત્વા યો યદિચ્છસિતસ્યતત્ ॥ ૨-૧૬ ॥**

આ ‘ઓ૩મ્’ અક્ષર જ પરમ બ્રહ્મ છે. આ અક્ષર જ સર્વોત્તમ છે. આ અક્ષરને ઓળખનાર મનુષ્યની ચાહના અવશ્યમેવ પૂરી થાય છે.

પતદાલમ્બનં શ્રેષ્ઠમેતદાલમ્બનં પરમ્ ।

પતદાલમ્બનં જ્ઞાત્વા બ્રહ્મલોકે મહીયતે ॥

આ ‘ઓ૩મકાર’ ૩૫ આશ્રય, શ્રેષ્ઠ આશ્રયને જાણીને જ પ્રાણી માત્ર મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે.

મુણ્ડકોપનિષદમાં આવે છે :

પ્રણવો ધનુઃશરોહ્યાત્મા બ્રહ્મતલ્લક્ષ્ય મુચ્યતે

અપ્રમત્તેમ વેદ્યાવ્યં શરવત્તન્મયો ભવેત્

મુણ્ડકોપનિષદ્ ॥ ૨-૨-૪ ॥

‘ઓ૩મ’ ૩૫ી ધનુષ્ય પર આત્મા૩૫ી બાણ ચડાવીને યોગી લોક અચેતન અવસ્થામાં તન્મય થઈ બ્રહ્મ૩૫ી લક્ષ્યને વીધે છે, જેનાથી અનન્ત સુખનો ભંડાર પ્રાપ્ત કરે છે.

વેદ પ્રતિપાદિત સિદ્ધાન્તોથી જુદો મત ધરાવનાર વૈદિકેતર જૈન, બૌદ્ધ આદિ સંપ્રદાયોમાં પણ ‘ઓ૩મ્’ શબ્દનું વર્ણનાતીત માન છે.

આ સંબંધમાં મોનિયર વિલિયમ્સ પોતાના કાષ A Sanskrit English Dictionaryમાં ઉદાહરણ આપતા કહે છે :

Budhists place Om at the begining of their Shadakshari or mystical Formulary in Six Syllables viz 'Om' mani Padme Hum"

અર્થાત્ બૌદ્ધો ઓમ્ શબ્દને પોતાની ષડાક્ષરી પાત્રી છ અક્ષર-વાળા મંત્રના પ્રારંભમાં રાખે છે જેમાં ઓમ્ મણિપદમેહમ મૂળ:-અ, ઉ, ન ત્રણ અક્ષર મળીને ઓમ્ સમુદાય બન્યો છે, આથી આ ઐક નામમાં પરમેશ્વરનાં ઘણાં નામ આવી જાય છે. જેમાં અ કારથી વિરાટ, અ બને વિશ્વ આદિ, ઉ કારથી હિરણ્યગર્ભ, વાયુ અને તેજસ્ આદિ મ્ કાર થી ઈશ્વર, આદિત્ય અને પ્રજ્ઞા આદિ નામોનો વાચ્યાર્થ અને ભાવાર્થ આવે છે. (૫૪ ૧)

ભાષ્ય-આ ભાવાર્થ માણ્ડૂકોપનિષદના નીચેના વાક્યોના આધાર ઉપરથી લેવામાં આવ્યો છે :

સોડ્યમાત્માડ્યક્ષર મોન્કારોડધિ માત્ર પાદામાત્રા
માત્રાશ્ચ પાદા અકાર ઉકારો મકાર ઇતિ ॥૮॥

જાગરિતસ્થાનો વૈશ્વાનરોડકારઃ પ્રથમા માત્રા ॥૯॥

સ્વપ્નસ્થાનસ્તૈજસ ઉકારો દ્વિતીયા માત્રા ॥૧૦॥

સુષુપ્ત સ્થાનઃ પ્રાક્તઃ મકાર સ્તૃતીયા માત્રા ॥૧૧॥

ફરીથી આ વિષયમાં લખ્યું છે :

આપ્લેરાદિમત્વાદાપ્નોતિ હ વૈ સર્વાન્ કામાન્ આદિશ્ચ
ભવતિ ય ઇવં વેદ ॥ ૯ ॥

અહીં અ કાર ને “ આપ્લૃ વ્યાપ્તૌ” ધાતુથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

જ્યત અવસ્થાવાળો વિશ્વ નામના પ્રથમ પાદ ઓ કારની પ્રથમ

માત્ર અક્ષર છે. જેવી રીતે અક્ષર સૌથી પ્રથમ અક્ષર અને બધા વર્ણોમાં વ્યાપક છે એના વિના કોઈ વર્ણ બોલી શકતો નથી, તેવી જ રીતે બધાં પાદોમાં વિશ્વ નામક પાદ ત્રણે પાદોમાં વ્યાપ્ત છે. આર્દ્ર હોવાથી જ એનું નામ વિરાટ છે.

उत्कर्षादुभयत्वाद्भोत्कर्षति ह वै ज्ञान सन्तति समानश्च भवति ।

“ऊ” ઉત્કર્ષ અથવા ઉભયથી બન્યાનું બતાવાયું છે. ઉત્કર્ષ કૃષ્ ધાતુમાંથી બન્યો છે જેનો અર્થ છે દોરવું (ચિત્ર દોરવું) આથી ઉત્તો અર્થ ચિત્ર તૈયાર કરવું (design) અને દોરવું (Execute) છે.

मितरेपीतेर्वा वा मिनाति ह वा इदं सर्वम् ॥११॥

“મ” નો અર્થ છે જે બધાને માપે છે અથવા બધાનો આશ્રય દાતા છે.

આ બાબુ મનુમહારાજે સૃષ્ટિની ત્રણ અવસ્થાનું બ્રહ્માની ત્રણ અવસ્થા કદ્દપીને ‘ઓરેમ્’નું ત્રણ માત્રાઓ સાથે મિલન કરાવ્યું છે જેમકે :

अकारन्वाप्युकारन्व मकारन्वप्रजापति :

वेद त्रयान्निरदुहद् भूभुवः स्वरतीतिच ॥ मनु० २-७३ ॥

અર્થાત્-પ્રજાપતિએ, જેવી રીતે દૂધમાંથી માખણ કાઢવામાં આવે છે તેવી જ રીતે ઋક્ષ, યજુ અને સામ રૂપી દૂધમાંથી અક્ષર, ઉક્ષર અને મૂક્ષર રૂપી માખણ તથા ભૂઃ ભુવઃ સ્વઃ રૂપી ત્રણ મહા વ્યાહતિયોનું દોહન કર્યું છે,

ઐતરેય બ્રાહ્મણ ૫-૩૨ ના ઉપર આપેલા પ્રમાણનો પણ એ જ ભાવાર્થ છે.

આપ્ટેના કોષમાં પણ આ વિષયમાં કહ્યું છે :

The letter 'A' is Vaisvanar the Spirit of waking Soul in the waking World. 'U' is Taijas the Spirit of dreaming Soul in the world of dreams and 'M' is Prajana the Spirit of Sleeping and undreaming Soul.

અર્થાત્ આ 'અ' અક્ષર વૈશ્વાનર છે કે જે સૃષ્ટિની જાગ્રત અવસ્થામાં આત્માઓની જાગૃત અવસ્થા છે. 'ઉ' તેજસ્ અવસ્થા છે જે સૃષ્ટિની સ્વપ્નાવસ્થામાં આત્માઓની સ્વપ્નાવસ્થા છે અને 'મ' પ્રાજ્ઞ છે જે આત્માઓની સુષુપ્તાવસ્થા છે. આ પ્રમાણે અહીં સૃષ્ટિની ત્રણ અવસ્થાને આત્માની ત્રણ અવસ્થા સાથે સરખાવી છે, તથા આ પ્રમાણે આ ત્રણ અવસ્થા સાથે બ્રહ્મનો કેવો સંબંધ છે, તે પણ જતાવ્યું છે.

હવે આ ત્રણ અવસ્થાઓ સાથે બ્રહ્મના સંબંધમાં પ્રશ્નોપનિષદના પાંચમા પ્રશ્નને ધ્યાનપૂર્વક જુઓ :

મથ હૈવ શૈવ્યઃ સત્યકામઃ પ્રપચ્છ । સ યો હ વૈ તદ્ભગવન્ મનુષ્યેષુ પ્રાયણન્તયોઙ્કારમભિધ્યાયતેનતિ કતમં શ્રાવ સ નિ લોકં જતીતિ ॥ ૧ ॥

શિવિ ઋષિના પુત્ર ઋષિ સત્યકામ મહર્ષિ પિપ્પલાદને પૂછે છે : 'ગુરુજી, દુનિયામાં એક અત્યંત તપસ્વી પુરુષ જીતેન્દ્રિય રહી ફક્ત બેંકાર રુપી બ્રહ્મની ઉપાસના કરી ચિન્તન કરે છે. તે પુરુષ આ ધ્યાનમય ચિન્તનથી પૃથ્વી આદિ લોકોમાંથી કયા લોકનું અધિષ્ઠાતા પદ પ્રાપ્ત કરે છે ?

સત્યકામના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપનાં મહર્ષિ પિપ્પલાદ કહે છે :

પત હૈ સત્યકામ પરશ્ચાપરશ્ચ બ્રહ્મ યદોઙ્કાર-

સ્તસ્યાદ્વિદ્વાનેતે નૈ વાયતનેન કતરમન્વેતિ ॥ ૨ ॥

હે સત્યકામ (આ સંસારમાં રહીને મુક્તિલાભને માટે કરવામાં આવેલી ઉપાસના) 'પર' અને (સાંસારિક સુખની કામનાને માટે

કરવામાં આવેલી ઉપાસના) ‘અપર’ બ્રહ્મ એ જ ઓંકાર છે. આ પ્રમાણે શબ્દ અને અર્થના પરસ્પર મિલનથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને વિદ્વાન યોગીએ ઓંકાર કહ્યું છે. આ ઓંકારના જ્ઞાનથી જ જ્ઞાની પુરુષો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના સાધન માટે ‘પર’ કે ‘અપર’ની ઉપાસનાથી ઉપાસના વિધિ અનુસાર ‘પર’ કે ‘અપર’ રૂળને પ્રાપ્ત કરે છે.

મહર્ષિ પિપ્પલાદ ફરીથી ‘ઓઝમ્’ ની ત્રણ માતાઓ સંબંધમાં લખે છે :

**સ યદ્યેકમાત્રમભિધ્યાયીત, સતેનૈવ સં વેદિતસ્તુર્ણમેવ
જગત્યામમિ સંપદ્યતે ।**

તમ્મૃત્વો મનુષ્ય લોકમુપયન્તે, સ તત્ર તસપા

બ્રહ્મચર્યે ન શ્રદ્ધયા સમ્પન્તો મહિમાનમનુભવતિ ॥ ૩ ॥

અર્થાત્ જે પ્રભુભક્ત ઓંકારની પ્રથમ માત્રા ‘અ’ નું ફરી ધ્યાન કરે છે તે ઉપાસક કેવળ આ એક માત્રિક અંકારની નજીવી ઉપાસનાથી ચેતી જઈને પોતાના કર્તવ્યપથ ઉપર દૃઢતાથી આગળ વધી, બ્રહ્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી પ્રદાશિત થઈને અવનિતળ પર રાજ્યાદિ સર્વોત્તમ સુખોને પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપાસક પુરુષને માટે ઓંકારના અ ની ઋગ્વેદરૂપ એક માત્રા પવિત્ર યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર દ્વારા પ્રતિષ્ઠા અને આદરમાન પામેલા શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનો દ્વારા, માનવું કારણ બને છે. તપ, બ્રહ્મચર્ય અને શ્રદ્ધાથી પરિપૂર્ણ તે મનુષ્ય પરમેશ્વરના મહિમાનો અનુભવ કરે છે અર્થાત્ તે મહાપ્રભુના મહત્ત્વને જાણી સ્વયં મહાઆનંદને પ્રાપ્ત કરે છે.

**અથ યદિ દ્વિમાત્રેણ મનસિ સમ્પદ્યતે, સ્સોઽન્તરિક્ષયજુર્મિરુન્ની-
યતે સોમલોકં, સ સોમલોકે વિભૂતિમનુભૂય પુનરાવર્તતે ॥ ૪ ॥**

જો ‘અ’ અને ‘ઉ’ આ બે માત્રાઓથી યુક્ત આ ઓંકાર વાચક બ્રહ્મનું જીંદગીભર મનનપૂર્વક ધ્યાન કરવામાં આવે તો જીવનલીલા સમાપ્ત કરતી વેળા તે ઉપાસક કર્મકાણ્ડમય ઉપાસના દ્વારા યજુર્વેદના

અભિપ્રાયમાં એકાગ્ર ચિત્ત થઈને બધી બાબુથી મનને કેન્દ્રિત કરી અંતરિક્ષલોકમાં ઉત્તર દશાને પ્રાપ્ત થાય. આ પછી તે ઉપાસક ચંદ્રલોકમાં મનથી સમસ્ત સુખદાયિની સામગ્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા સુખને ભોગવે છે, અને તે આનંદનો પૂર્ણ અનુભવ કરી ફરીથી પૃથ્વીતળ ઉપરના ઉચ્ચ કોટીના જ્ઞાનસંપન્ન કુળમાં જન્મ લે છે.

यः पुनरेतत्त्रि मालेत्रेणै वौमित्यनेनै वाक्षरेण परं पुरुष
मभिध्यायीतः स तेजसि सूर्ये सम्पन्नः यथा पादोदरस्त्वच्चा
विनिर्मुच्यत एव ह वै स पाप्सना विनिर्मुक्तः स सामभिरुन्नीय
ब्रह्मलोकं, स पतस्मा ज्जीव धनात्परापरं पुरुषभीक्षतेः तदेतौ
श्लोकौ भवतः ॥ ५ ॥

અને જે ઉપાસક ‘અ’ ‘ઉ’ ‘મૃ’ આ ત્રણ માત્રાવાળા, સંસારના સૂક્ષ્માતિ સૂક્ષ્મ પરમાણુઓમાં પણ વ્યાપ્ત અવિનાશી બ્રહ્મ નામથી ઓળખાતા પરમ પિતા ‘પ્રભુનું’, તદાકાર વૃત્તિ અને યોગાભ્યાસથી ધ્યાન ધરે છે તે અવસાન સમયે સ્વર્ગલોકમાં પ્રાણી સંયુક્ત થઈ જેમ કાંચળાથી છૂટી જઈને સાપ નિર્મળ બની જાય છે તેમ વાસનાઓથી મુક્ત થઈને નિર્મળ થઈ પ્રાણની સાથે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી નીરખતા બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ જ વિષયની પુષ્ટિના બીજા બે મંત્રો જોઈ એ.

तिष्ठो मात्रा मृत्युमत्यः प्रयुक्ता अन्योऽन्य सक्ता अनदि-
प्रयुक्ताः क्रियासु बाह्याभ्यन्तरमव्यमासु सम्यक्प्रयुक्तासु न
कम्पते हः ।

અર્થાત્ ત્રણ માત્રાઓથી યુક્ત ઝોંકારના, યોગાભ્યાસમાં અવસ્થિત જ્ઞાનયોગમાં તત્પર યોગી, જાગ્રત, સુપુષ્ટિ અને બાહ્યવૃત્તિઓ-વાળી અવસ્થાઓની અસરમાંથી મુક્ત રહીને કર્તાવ્યપથ ઉપર સ્થિર રહે છે.

ઋગ્મિરેતં યજુર્મિરન્તરિક્ષં સ સામર્ભિર્વત્તત્કવયો વેદ-
યન્તે । તમોઙ્કારેણૈવાયતનેન્મન્વેતિ વિદ્વાન્ યત્તચ્છાન્તમજરમમૃત-
મયં પરં ચેતિ ॥

તે શાન્તસ્વરૂપ, અજર, અભય અને સર્વાન્તર્યામિ પ્રભુને વિદ્વાન્
અને જ્ઞાનસંપન્ન યોગી, ઋગ્વેદની વિજ્ઞાન પરક સ્તુતિજ્ઞાનથી, યજુર્વેદના
કર્મકાણ્ડ જ્ઞાનથી અને સામવેદના પ્રાણાયામ આદિ જ્ઞાન સંબંધી
કર્મોથી મનુષ્યલોક, પરલોક અને તે પરોક્ષ બ્રહ્મલોક-ને પાંડિતો
બાણે છે-તેને ‘અ’ ‘ઉ’ અને ‘મ્’ સમુદાયરૂપી ઓરૂમથી પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપરોક્ત અગત્યના પ્રમાણે સિવાય ઉપનિષદ બ્રાહ્મણગ્રન્થ,
સ્મૃતિઓ અને શાસ્ત્રોનાં ખીજાં સેંકડો પ્રમાણે છે જે કેવળ તે ઓરૂમ
સ્વરૂપ પરમાત્માની ઉપાસનાનો આદેશ સર્વ આખાલવૃદ્ધ નર-નારીને
આપે છે.

જેમકે : ‘ઓરૂમ્ ક્ષં બ્રહ્મ’

આમ ‘ઓરૂમ્’ રક્ષણહાર છે, એથી જ બ્રહ્મનું નામ ‘ઓરૂમ્’ છે.
આકાશમાં વ્યાપ્ત હોવાથી ‘અ’ અને સૌથી મહાન હોવાને કારણે ‘બ્રહ્મ’
ધર્શનનું નામ છે.

ઓમિત્યે તદક્ષરમુદ્ગીથ મુપાસીત્ ॥ છન્દોગ્ય ડ. મં. ૧ ॥

જેનું નામ ‘ઓરૂમ્’ છે, અને જેનો કદી વિનાશ થતો નથી
તેની જ ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે.

ઓમિત્યેતદક્ષર મિદં સર્વં તસ્યોપાખ્યાનમ્ ॥ મ. ૧ ॥

સર્વ વેદ શાસ્ત્રોમાં પરમેશ્વરનું પ્રધાન અને પોતાનું નામ ‘ઓરૂમ્’
છે. ખીજા બધાં ગૌણ છે.

સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ તેષાં સર્વાણિ ચ યદ્વદન્તિ ।

યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ તત્તેપદં સંગ્રહેણ બ્રવીમ્યોમિત્યેતત્ ।

સર્વ વેદો જેનું કથન માન્ય કરે છે, જેની પ્રાપ્તિને માટે
બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે તેનું નામ ‘ઓરૂમ્’ છે.

વેદ, બ્રાહ્મણગ્રન્થ, ઉપનિષદ્ અને સ્મૃતિશાસ્ત્રોમાં આ પવિત્ર બ્રહ્મનાયક ઔંકારના સૂક્ષ્મભુક્ષ મહિમાનું કેવું માહાત્મ્ય છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

દુનિયામાં જેટલી ભાષાઓ છે એ બધીમાં ‘અ’ વિના કોઈ પણ અક્ષરનું ઉચ્ચારણ થઈ શકતું નથી. વળી ભાષાઓમાં કેટલાક એવા પણ અક્ષરો છે, જેનું ઉચ્ચારણ કઠિનતાથી થાય છે અને કેટલાંક મનુષ્યોથી તો આશ્ચર્ય પણ તેવા અક્ષરનું ઉચ્ચારણ થતું નથી. ઇંગ્લાંડમાં રહેનારા સેયદિ વિશુદ્ધ ‘ક્ષ’ અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરી શકતા નથી. ઇંગ્લાંડના પડોશી ફ્રાન્સમાં જો ‘ટ ઠ ડ ઢ ણ’ (ટ વર્ગના) ઉચ્ચારણો કરાવવાનો પ્રયત્ન કરાવવામાં આવે તો તેઓ કહેશે કે આ વળી કેવી મુશીબતમાં ફસી ગયા ! કેટલાક મહાનુભાવોથી ‘ર’ અક્ષરનું ઉચ્ચારણ થઈ શકતું નથી. કેટલાક ‘શ’ ‘ષ’ ‘સ’ નું ઉચ્ચારણ કરી શકતા નથી. બંગાળી ‘ક્ષ’ બોલી નહિ શકે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા દેશોના નિવાસી જુદી જુદી ભાષાઓના અક્ષરો બોલી શકતા નથી. પરંતુ દુનિયાના કોઈ પણ દેશનો નિવાસી કે કોઈ પણ ભાષાનો અભ્યાસી ‘અ’ ‘ઉ’ ‘મ્’ આ ત્રણ અક્ષરો બોલવામાં કદાપિ દ્વિધામાં પડશે નહિ, કિન્નરું સરળતાથી બોલી શકશે.

આ તો રહી ભણેલા અને જુદા જુદા દેશોના બોલનારાની વાત, પરંતુ પેલા અંબોધ બાળકો તરફ પણ ક્ષણિક દ્રષ્ટિપાત કરો. જેઓ જન્મતાની સાથે જ ઐ, આ, આહ, ઉ અને મ્ મ્ વગેરે ઉચ્ચારણ સાથે જ માતાના બોળામાં લપેટાઈને રહે છે અને માતા પણ બચ્ચાંને ઐ ઐ ના ઉચ્ચારણ સહિતના હાલરડાંથી ચૂપ કરી દે છે. માતા અને બાળકોની આ ‘ઓઈમ્’ સંબંધી પ્રણાલિનું કોઈએ પણ નિર્માણ કર્યું નથી કે ન કોઈએ એનું શિક્ષણ આપ્યું છે, પરંતુ સ્વાભાવિક જ એના મુખમાંથી આ ઔંકાર રૂપી અક્ષરનું ઉચ્ચારણ ન કેવળ આજથી પણ અનાદિ કાળથી થતું આવ્યું છે. નાનાં બચ્ચાં સિવાય પેલાં બહેરાં અને મૂંઝાંઓને

પૂછવાથી પણ જણાશે કે તેઓ પણ આ ત્રણ અક્ષરો સિવાયના અક્ષરોનું સહેલાઈથી ઉચ્ચારણ કરી શકતા નથી. આ પ્રમાણે દુનિયાની જેટલી લાખાઓ છે એ બધીમાં ફક્ત આ ત્રણ અક્ષર જ સરળ માલમ પડશે જેનું સર્વ લોકો સહેલાઈથી ઉચ્ચારણ કરી શકે.

અંગ્રેજીમાં પ્રભુને ગોડ (God) કહે છે, પરંતુ અરબ-નિવાસી ગોડ શબ્દનું ઉચ્ચારણ નહિ કરી શકે કેમકે અરબીમાં ‘ગ’ અને ‘હ’ નો સર્વથા અભાવ છે. એનાથી વિપરીત અંગ્રેજો યા ફ્રેન્ચ લોકો ‘યુદા’નું ઉચ્ચારણ નહિ કરી શકે ! હિન્દુ સમાજમાં ધર્મરતે માટે વપરાતો ‘રામ’ શબ્દ પણ બધા નહિ બોલી શકે. આ પરથી પ્રતીત થાય છે કે માનવસમાજ બ્રહ્માના અર્થમાં ‘ઓ૩મ્’ શબ્દ જ સરળતાપૂર્વક બોલી શકે.

ગીતામાં યોગીરાજ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે ઓંકારના મહિમા સંબંધમાં કેટલું સુંદર લખ્યું છે ?

યદક્ષરં વેદ વદન્તિ, વિશન્તિ યદ્યતયો વીતરાગાઃ ।

યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ તત્તે પદં સંગ્રહેણ પ્રવક્ષ્યે ॥

અર્થાત્ : જે અક્ષરને વેદજ્ઞો કહે છે, જેમાં વીતરાગ યતિ સદેહે પ્રવેશ કરે છે, જેની ધૃત્તિ કરી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, હે અર્જુન ! તે પદને હું તારા માટે સંક્ષેપમાં કહું છું.

કેમકે :

ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વ્યાહરન્ મામનુસ્મરન્ ।

યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્દેહં સયા પરમાં ગતિમ્ ॥

‘ઓ૩મ્’ એ એકાક્ષર બ્રહ્મનું અવસાન સમયે પરમાત્માનું સ્મરણ કરી જે મનુષ્ય ઉચ્ચારણ કરે છે તે પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પ્રમાણે અનેકાનેક આર્ય ગ્રંથોના વાક્યો ઉદાહરણ રૂપે લખી શકાય છે, જેમાં ‘ઓંકાર’નું મહત્ત્વ તથા ‘ઓ૩મ્’ અક્ષર બ્રહ્માના ધ્યાનનો નિર્દેષ મળે છે. પ્રશ્નોપનિષદના પાંચમા પ્રશ્નનું અધ્યયન વિચારપૂર્વકન કરવું જોઈએ.

દુનિયાની માનવજાતિના પ્રાચીન ધર્મેના તુલનાત્મક અધ્યયનથી પણ એક વાત જાણવા મળે છે કે એ કાળમાં પણ પરમાત્માનું મૂળ નામ ‘ઓરમ્’ કે એવું કોઈક વિકૃત રૂપે તે ધર્મેના પાળનારાઓની ભાષા ઉપરથી ઉપલબ્ધ થાય છે.

ઉદાહરણ સ્વરૂપ ખ્રિસ્તી ટાપુઓ જ લો. ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચાર પૂર્વે અહીંના રહેવાસીઓનો પૈતૃક ધર્મ Druidism દુદવાદ હતો. Druid દુદ લોકો પ્રાચીન ઈંગ્લીશ નિવાસીઓના પુરોહિત હતા. પરમાત્માને માટે જે કેટલાક શબ્દ ‘દુદ’ લોકોમાં પ્રચલિત હતા, એમાંનો એક તો ‘ઈસર’ તથા બીજો ‘ઓમ્હ’ શબ્દ વિચારણીય છે. નિઃસંદેહ આ ‘ઈસર’ શબ્દ ઈશ્વરનું જ વિકૃત રૂપ છે અને ‘ઓમ્હ’ શબ્દ બાબતમાં તો ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય કે એ ‘ઓરમ્’નું જ બીજું રૂપ છે.

ખ્રિસ્તી તથા યહૂદી ધર્મીઓ બાઈબલ ‘Bible’ને પોતાનો માનનીય ધર્મગ્રંથ સમજે છે. બાઈબલમાં ‘Amen’ ‘આમેન’ શબ્દનો પ્રયોગ કેટલીક જગ્યાએ કરવામાં આવ્યો છે. આ ‘આમેન’ શબ્દ ‘ઓમન’ શબ્દનું જ વિકૃત રૂપ છે; અને ‘ઓરમ્’ શબ્દના બંને સમાનાર્થક છે. ‘ઓરમ્’ શબ્દ પણ પરમાત્મા વાચક તથા સ્વીકારોક્તિ છે. ‘આમેન’ શબ્દ પણ પરમાત્મા વાચક અને સ્વીકારોક્તિમાં પ્રયુક્ત થાય છે.

પ્રમાણ માટે બાઈબલનું અંતિમ પુસ્તક ‘પ્રકાશિત વાક્ય’ Revelation અધ્યાય ૩ આયત ૧૪ :

And unto the angel of the Church of the Laodiceans write; These things sayeth the Amen.

અર્થાત્-લાઈકેસિયામાં મંડળીના દૂતની પાસે લખી આમેન આ વાતો કરે છે.

સ્પષ્ટ છે કે અહીં ‘આમેન’ શબ્દ પરમાત્માવાચક છે અને ‘આમેન’ શબ્દ ‘ઓરમ્’ નું જ રૂપાંતર છે. એમાં તો ભાષાવિજ્ઞાનના પંડિતોમાં

પણ મતભેદ નથી. બાઈબલની ‘Psalm’ અર્થાત્ ‘સ્તોત્રસંહિતા’ નામના પુસ્તકમાં આવે છે :

Blessed be the Lord God of Israel from everlasting to everlasting and its all the people Say Amen Praise ye the Lord.

અર્થાત્

ઈઝરાયલના પરમેશ્વર યહોવાને ધન્ય છે. અનાદિકાળથી તેને ધન્ય જ છે, અને અનન્તકાળ સુધી રહેશે. અને બધી પ્રજા કહે છે ‘આમેન’ યાહુની સ્તુતિ કરે. (સ્તોત્ર સંહિતા ૧૦૬-૧૪)

આ ‘આમેન’ શબ્દનું વિકૃત રૂપ અરબી ભાષામાં ‘આમીન’ શબ્દ છે. મુસલમાનો પ્રાર્થનાની આયતો વાંચીને આમીન શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે. અરબી ભાષામાં ‘આમીન’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ‘અમન’ કે ‘અમાન’ ધાતુમાંથી થાય છે અને એનો અર્થ નિર્ભયતા આપવી કે રક્ષણ કરવું એવો થાય છે. એ જ ધાતુમાંથી ‘મોમિન’ શબ્દ બન્યો છે અને તે અરબીમાં પરમાત્માનું નામ છે. (જુઓ અરબી લુગાત સુરાહ) ‘ઓરમ્’ શબ્દનો અર્થ પણ રક્ષણ કરનાર છે. આથી મોમિન અને ‘ઓરમ્’ સમાનાર્થક શબ્દો છે. ‘આમીન’ શબ્દ પણ સ્વીકારોક્તિમાં ઓરમ્ ની માફક અરબીમાં પ્રયુક્ત થાય છે.

ઉપર્યુક્ત સમસ્ત શાસ્ત્રીય પ્રમાણો તથા તાર્કિક ઉક્તિઓથી એ વાતનું સમ્યક્ સ્પષ્ટીકરણ થઈ ગયું છે કે જગન્નિયંતા પ્રભુ પરમાત્માનું મુખ્ય નામ ‘ઓરમ્’ છે અને અન્યાન્ય નામોની અપેક્ષા સરળ તથા વ્યાપક છે. એથી પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષ આબાલવૃદ્ધ વિદ્વાન તથા અવિદ્વાન સમસ્ત વ્યક્તિ માટે સર્વદા ‘ઓરમ્’ નામ દ્વારા પ્રભુનું ચિંતન કરવું જોઈએ તથા પ્રત્યેક શુભ કાર્યની શરૂઆત ‘ઓરમ્’ ના ઉચ્ચારણ અને ધ્યાનથી કરવી જોઈએ. જેમકે કૃષ્ણ ભગવાન ગીતામાં અર્જુનને ઉપદેશ આપતાં કહે છે :

તસ્માદીમિત્યુદાહૃત્ય યજ્ઞ દાન તપઃ ક્રિયાઃ ।

પ્રવર્તન્તે વિધાનોક્તઃ સતતં બ્રહ્મવાદિનાય ગી ૧૭-૨૪

અર્થાત્ : આ માટે બ્રહ્મવાદીઓ અર્થાત્ દેવદત્ત વિશારદ પુરુષોની શ્રીઓક્ત યજ્ઞ, દાન, તપની ક્રિયાઓ ‘ઓ૩મ્’ શબ્દના ઉચ્ચારણથી જ શરૂ થાય છે.

આ શ્લોક ઉપર ભાષ્ય કરતાં સ્વામી રામાનુજચાર્ય લખે છે :

તસ્માદ બ્રહ્મવાદિનાં વેદવાદિનાં ત્રૈવર્ણિકાનાં યજ્ઞ

દાન તપઃ ક્રિયઃ વિધાનોક્તઃ વેદવિધાનોક્તઃ આદો

‘ઓ૩મ્’ इति उदाहृत्यः सततं सर्वदा प्रवसेन्ते ॥

અર્થાત્ : આ શરણથી બ્રહ્મવાદી વેદવાદી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોની વેદમાં બતાવેલી યજ્ઞદાનતપૃષ્ઠી બધી ક્રિયાઓ પહેલા સદા ‘ઓ૩મ્’ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરીને જ આરંભ કરવામાં આવે છે.

પરમાત્માનું નામ સ્મરણ કરવામાં કોઈ પ્રતિબંધ નથી. આહે તે વ્યક્તિ સ્ત્રી કે પુરુષ હોય અથવા ગમે તે વર્ણની હોય. પરમાત્માના ચિન્તન અને ધ્યાનથી પરમોત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परांगतिम् ॥

અનુ. હેમન્દ દેસાઈ

ઈશ્વર એક છે, પણ એનાં ગુણ અનેક છે અને એ દરેક ગુણવાચક શબ્દથી તેને યાદ કરવામાં આવે છે. એ રીતે ઈશ્વરનાં અનેક નામ છે. ભગવાન વિષ્ણુના હંગર નામ કહેવાય છે. ભગવાન શબ્દ ભગ અને વાન શબ્દનો બનેલો છે. ઐશ્વર્ય, સદૃઢર્મ, યશ, લક્ષ્મી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આ શક્તિ ધરાવનાર ભગવાન કહેવાય છે. આ શક્તિ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે એક માત્ર ઈશ્વરમાં હોય છે; આમ છતાં એ શક્તિઓ વધતાઓછા પ્રમાણમાં મહાપુરુષોમાં જોવામાં આવે છે અને તેથી તેમને પણ ભગવાન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, પણ વાસ્તવમાં ભગવાન એક જ છે.

પોતાના અનેક ગુણોથી અનેક નામધારી ભગવાનનું એક ને મુખ્ય નામ ઓમ્ છે.

પ્રભુવંતી વ્યાખ્યા નિરૂપનમાં આપતાં કહ્યું છે કે જે શબ્દથી પ્રભુના અનેક ગુણો ગ્રહણ થાય તે પ્રભુવ છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશનો સમાવેશ ઓમ્માં થાય છે.

ઓમ્ શબ્દ અવ ધાતુથી બનેલો છે.

અવતિ રક્ષતિત્ત્યોમ્ એ રક્ષા કરે છે તે ઓમ્ છે.

યજુર્વેદમાં કહ્યું છે : ઓમ્ પ્રતિષ્ઠ (ય. ૨. ૧૨) ઓમ્ મારા હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠા પામે. ઓમ્ સં. બ્રહ્મ (ય. ૪૦-૧૭) ઈશ્વર મહાન અને વ્યાપક છે. સમગ્ર વિશ્વમાં ઓમ્ અને ઓમ્માં જગત વ્યાપ્ત છે.

મનુ ભગવાન કહે છે : આકાસ્જ્વપ્યુકારજ્વ મકારજ્વ પ્રજાપતિ એટલે અકાર, ઉકાર, મકાર પ્રજાપતિ પરમાત્મા છે. સૃષ્ટિના સર્જનનું કારણ પણ ઈશ્વર જીવ અને પ્રકૃતિ છે; ઓં ના ઉચ્ચારથી મુખ ઊધડે છે અને મના ઉચ્ચારથી મુખ બંધ થઈ જાય છે. એટલે કે ઓમ્ના ઉચ્ચારણથી ઉત્પન્ન, સંચાલન અને પ્રસયનું જ્ઞાન થાય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશનું જ્ઞાન થાય છે, દૂધમાંથી માખણ નીકળે છે તેમ પ્રજાપતિએ ઋક, યજુ, સામરૂપી દૂધમાંથી અકાર, ઉકાર, મકાર રૂપ માખણ કાઢ્યું અને બૂ : બૂવ : અને સ્વ : રૂપી ત્રણ મહાવ્યાહૃતિઓ પણ કાઢી.

ઐતરેય બ્રાહ્મણ કહે છે : વેદોને તપાવ્યા ને તેમાંથી ત્રણ શુદ્ધ ઉત્પન્ન થયાં. ઋગ્વેદમાંથી બૂ : યજુર્વેદથી બૂવ : અને સામવેદથી સ્વ : એ ત્રણ શુદ્ધને તપાવવાથી ત્રણ વર્ણુ ઉત્પન્ન થયા, આકાર, ઉકાર, મકાર એટલે ઓમ્ શબ્દ વેદોનો સાર અને આધાર છે. (ઐતરેય ૫. ૩૨)

કઠોપનિષદમાં કહ્યું છે : ઓમ્ અક્ષર જ પરમ બ્રહ્મ છે. એ જ અક્ષર સર્વોત્ત છે. એનું જ્ઞાન થવાથી મનુષ્ય જે મેળવવા ઇચ્છે છે તે મેળવી શકે છે.

ઓંકાર આશ્રય રૂપે શ્રેષ્ઠ છે. એ આશ્રયથી માનવી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

મૂંડકોપનિષદમાં કહ્યું છે :

ઓમ્ નામનાં ધનુષ્ય પર આત્મારૂપી બાણ ચઢાવીને યોગીઓ સ્વસ્થ રીતે તન્મય બનીને બ્રહ્મરૂપી લક્ષ્યને વીધે છે જેથી તેને અનંત મુખ અને સુખનો અક્ષય ભંડાર પ્રાપ્ત થાય છે.

ઓંકાર સ્તોત્ર

ઓમ્ કહે મન મેલ મિટે	તન મંદિર બલવાન
સદાચાર સે જગતમેં	સખ ભજ લો ભગવાન.
ઓં વિશ્વ આત્મ અંગ	ઓં જ્ઞાનિયોં કે સંગ,
ઓં ભક્ત કી ઉમંગ	ઓં હી હૈ સત્ય સંગ.—૧
ઓં પ્રિય પરમ દેવ	ઓં કો સદા તૂં સેવ;
ઓં સહાયક સદૈવ	ઓં શુદ્ધ અવશ્યમેવ.—૨
ઓં નામ હૈ પવિત્ર	ઓં હી હૈ સખ કા મિત્ર;
ઓં શક્તિ હૈ વિચિત્ર	ઓં બ્રાત માત મિત્ર.—૩
ઓં અર્થ હૈ મહાન	ઓં ધર્મ કા બખાન;
ઓં યજ્ઞ કા નિધાન	ઓં સૃષ્ટિ કા વિધાન.—૪
ઓં ખં બ્રહ્માકાશ	ઓં જ્ઞાન કા પ્રકાશ;
ઓં જગત કા વિકાસ	ઓં સે ન હો હતાશ.—૫
ઓં સત્તા હૈ સ્વતંત્ર	ઓં હી હૈ મહા મંત્ર;
ઓં રાજ ન્યાય તંત્ર	ઓં સે બનાયે જંત્ર.—૬
ઓં હી હૈ સર્વાધાર	ઓં શક્તિ હૈ અપાર;
ઓં ગુણી જ્ઞાનાગાર	ઓં હી હૈ મોક્ષ દાર.—૭
ઓં જપસે દીર્ઘ પ્રાણ	ઓં નામ હી કલ્યાણ;
ઓં કી તરણી સે ત્રાણ	ઓં સખલ સત્ય આણ.—૮

ઓં અનાદિ અનૂપ ઓં સ્વ પ્રકાશી રૂપ;
 ઓં પ્રભાઓં કા ભૂપ ઓં સત્ય કા રતૂપ.—૬
 ઓં જ્ઞાન ગુરુ ગણેશ ઓં હી મહા મહેશ;
 ઓં અચલ અખિલેશ ઓં વિશ્વ કા જનેશ.—૧૦
 ઓં હી વરેણ્ય વરણ્ય ઓં કૃપા કેતુ કરણ્ય;
 ઓં વીર હૃદય તરણ્ય ઓં હી આદિત્ય અરણ્ય, —૧૧
 ઓં દેત જન્મ મરણ્ય ઓં વ્યાધિ વિપત હરણ્ય;
 ઓં દયા ન્યાય કરણ્ય ઓં હી કે સન્ત શરણ્ય—૧૨
 ઓં વેદ કા હૈ જ્ઞાન ઓં હી પુનીત ધ્યાન;
 ઓં યોગીયોં કા જ્ઞાન ઓં હી સુધા સમાન.—૧૩
 ઓં દેવોં કા દેવત્વ ઓં યોગ કા યોગત્વ;
 ઓં યજ્ઞ કા યજ્ઞત્વ ઓં પ્રાણ્ય કા પ્રાણ્યત્વ.—૧૪
 ઓં શ્રુતિ કા સંદેશ ઓં અમર અનંદેશ;
 ઓં બ્રહ્મ ધામ દેશ ઓં પરમ પદ મહેસ.—૧૫
 ઓં કાર્ય કુશળ દક્ષ ઓં જગત જીવ રક્ષ;
 ઓં કાલ કા હૈ લક્ષ ઓં ત્રિકાલો સમક્ષ.—૧૬
 ઓં સર્વ શક્તિમાન ઓં શ્રૃંગ લક્ષિતદાન;
 ઓં કા હી મુક્તિ માન ઓં સરલ યુક્તિ જ્ઞાન.—૧૭
 ઓં પૂર્ણ કરત કામ ઓં સુખદ હૈ વિશ્રામ;
 ઓં હી વસુ વિષ્ણુ ધામ ઓં હી ઋક્ષ યજુરસામ.—૧૮
 ઓં પાપિયોં કા રક્ષ ઓં હી ભૂતેષુ ભદ્ર;
 ઓં કી જ્યોતિ હૈ શુભ ઓં પરાક્રમ ઉગ્ર—૧૯
 ઓં કિરણ્ય કણ્ય કણ્યમે' ઓં હસ્ત તાપ ક્ષણ્યમે';
 ઓં દયાધર્મ પ્રણ્યમે' ઓં જયતિ ધર્મ રણ્યમે'.—૨૦
 ઓં ધટ ટાપ ધનમે' ઓં સંધન શાંત જનમે';
 ઓં મૈષ ગરજનમે' ઓં ભાવર ગુંજનમે',—૨૧
 ઓં કેકી કુંજનમે' ઓં શશિ ઉડિગનમે';

ઝોં દમક દામનમેં ઝોં દશ દિશ્તાનનમેં.—૨૨
 ઝોં વેદ કા ગાયક ઝોં હી નેતા નાયક;
 ઝોં દિવ્યતા લયક ઝોં કેળનો પાયક.—૨૩
 ઝોં હી હિરણ્ય ગર્ભ ઝોં ભુ ભૂં વઃ ભર્ગ;
 ઝોં કામધેનુ સ્વર્ગ ઝોં પૂન્ય લેત અર્ધ.—૨૪
 ઝોં હી બ્રહ્મરન્ધ્ર ઈન્દુ ઝોં વિશ્વ પ્રાણુ બિન્દુ;
 ઝોં આર્ત દીન બન્ધુ ઝોં દયા દ્રવ્ય સિન્ધુ.—૨૫
 ઝોં સ્વ સ્વરાજ્ય દેત ઝોં હી શાસક સચેત;
 ઝોં સે પાપી અચેત ઝોં કુચલ કપટ દેત,—૨૬
 ઝોં સત્ય શિવ પંત ઝોં કામ ક્રાંતિ કન્ત;
 ઝોં તાપ તૃણા અન્ત ઝોં દમન દુષ્ટ દન્ત.—૨૭
 ઝોં બલોમેં બલિષ્ઠ ઝોં દર્યોમેં અદૃષ્ટ;
 ઝોં પ્રાપ્ય નહિ કિલષ્ટ ઝોં કાર્તિ હૈ ધનિષ્ઠ.—૨૮
 ઝોં વિમુક્તા અનિષ્ઠ ઝોં વિપુલ જગ કનિષ્ઠ;
 ઝોં વિમલગુણુ વરિષ્ઠ ઝોં હી ઋષિમુનિ અભિષ્ઠ.—૨૯
 ઝોં જાત વેદ યજ્ઞ ઝોં ધીર ધર્માધ્યક્ષ;
 ઝોં ન્યાય નીતિ પક્ષ ઝોં સ્વસ્તિ વિશ્વ ચક્ષ.—૩૦
 ઝોં હી પિતા સમાન ઝોં કો હી માતા માન;
 ઝોં સખા બંધુ જન ઝોં પરા વિદ્યા ખાન,—૩૧
 ઝોં સે સદૈવ ડરો ઝોં ભવ્ય ભાવ ભરો;
 ઝોં 'દર્શન' નિત કરો ઝોં મહત્તા મનમેં ધરો.—૩૧

[ઉપસંહાર]

ઝોંકાર માલા સત્ય અમૃત ઈશ કા ઉચ્ચાર હૈ;
 તનમનમેં જનમેં વિશ્વમેં વ્યાપક પ્રભુ ઝોંકાર હૈ.
 શુદ્ધ મન વાણી ઈસ માલા કા નિત જપતે રહો;
 મોક્ષ દર્શન ઝોં જાનો પાપ સે બચતે રહો.

॥ ओ३म्

આર્ચ હમારા નામ હૈ, ર
ઓં હમારા દેવ હૈ, વે

આર્ચસમાજના

૧. સર્વ સત્ય વિદ્યા અને જો પદાર્થ વિદ્યા છે તે સર્વનું આદિ મૂળ પરમેશ્વર છે
૨. ઈશ્વર સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ, નિર્વિકાર, સર્વશક્તિમાન, ન્યાયકારી, દયાળુ, અજન્મા, અનંત, અનાદિ, અનુપમ, સર્વાધાર, સર્વેશ્વર, સર્વવ્યાપક, સર્વાન્તર્યામી, અજર, અમર, અલય, નિત્ય, પવિત્ર અને સૃષ્ટિકર્તા છે; તેની જ ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે.
૩. વેદ સર્વ સત્ય વિદ્યાઓનું પુસ્તક છે. વેદ ભણવા-ભણાવવા અને સાંભળવા સંભળાવવા એ સર્વ આર્યોનો પરમ ધર્મ છે.
૪. સત્ય ગ્રહણ કરવામાં અને અસત્ય છોડવામાં સર્વદા તત્પર રહેવું જોઈએ.
૫. સર્વ કામ ધર્માનુસાર અર્થાત્ સત્ય અને અસત્યનો વિચાર કરીને કરવાં જોઈએ.
૬. સંસારનો ઉપકાર કરવો અર્થાત્ શારીરિક, આત્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિ કરવી એ સમાજનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.
૭. સર્વની સાથે પ્રીતિપૂર્વક, ધર્માનુસાર યથાયોગ્ય વર્તવું જોઈએ.
૮. અવિદ્યાનો નાશ અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.
૯. દરેક આર્યે પોતાની ઉન્નતિથી સંતુષ્ટ ન રહેવું જોઈએ, કિંતુ સર્વની ઉન્નતિમાં પોતાની ઉન્નતિ સમજવી જોઈએ.
૧૦. સઘળા મનુષ્યોએ સામાજિક, સર્વહિતકારી નિયમ પાળવામાં પરતંત્ર અને સર્વહિતકારી નિયમમાં સ્વતંત્ર રહેવું જોઈએ.

પ્રકાશક : શ્રી આર્ય સેવા સંઘ વતી શ્રીકાન્ત ભગતજી, ૮/૫૦૧ ચાંદીવાડ,

સુરત-૨, જેઠ સુદ ૭, ૨૦૨૩. ૧૫-૬-૬૭ (પ્રત ૨૦૦૦)

મુદ્રક : શ્રમજીવી સહકારી મુદ્રણાલય, લિ. ગોપીપુરા, આવાસીદી ટેકરા, સુરત